

מי אחראי לכיבוש הזה בכלל?

עמרי שפר רביב

יואב גלבר, הזמן הפלסטיני: שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם; ישראל, ירדן והפלסטינים 1967–1970, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, חבל מודיעין 2018, 538 עמודים.

באוקטובר 1968 הזמין שר הביטחון משה דיין את המשוררת הפלסטינית פדוא טוקאן למפגש בביתו, ואמר לה: 'המצב בינינו כיום דומה ליחסים המורכבים בין גבר בדווי החוטף נערה בניגוד לרצונה. אולם משנולדו להם ילדים, יכירו ילדים אלה כגבר כאביהם ובאישה כבאימם. מעשה החטיפה הראשונית היא חסר משמעות עבורם. אתם הפלסטינים, כעם, אינכם רוצים בנו היום, אולם אנו נשנה את גישתכם על ידי כפיית נוכחותנו עליכם'.¹ דברים אלה זכו לפרשנויות שונות לאורך השנים, אולם דבר אחד עולה מהם במובהק: דיין קיבל על עצמו בזמן אמת את מלוא האחריות להכפתם של הפלסטינים לכיבוש צבאי ישראלי, ולא ראה שום אפשרות שהם יצליחו להשתחרר מאחיזתה של ישראל ולהשפיע על גורלם בעצמם. בעולמו של דיין היה ברור שישראל היא הצד האקטיבי אשר מעצב את המציאות, והברירה היחידה שנותרת לפלסטינים היא להסתגל לכך בניגוד לרצונם. מעניין להשוות בין המטפורה של דיין משנת 1968 למסקנותיו של ההיסטוריון יואב גלבר מספרו הזמן הפלסטיני, שראה אור בדיוק יובל שנים לאחר המפגש בין דיין לטוקאן. בספרו של גלבר, כך נדמה, הצד הישראלי הוא שנותר חסר ברירה אל מול מציאות נתונה, בעוד הפלסטינים היו אלה שהניעו את גלגלי ההיסטוריה. האחריות העיקרית לכיבוש הממושך, אפשר להבין מטיעונו של גלבר, מוטלת בראש ובראשונה על הפלסטינים, אשר במעשיהם ובאמונותיהם אנסו את ישראל להמשיך את שליטתה בהם. נתחיל בסקירה קצרה של הספר לפני שנחזור אל מסקנותיו של הכותב. הזמן הפלסטיני מתעד את האירועים החשובים והדרמטיים שהתרחשו במשולש היחסים שבין ישראל,

1 שלמה גזית, פתאים במלכודת: 30 שנות מדיניות ישראל בשטחים, תל אביב 1999, עמ' 218.

ירדן והפלסטינים מסיומה של מלחמת ששת הימים ביוני 1967 ועד מלחמת האזרחים בירדן בספטמבר 1970, וכן את העמדות השונות על עתידה של הגדה המערבית בכל אחד משלושת המחנות. השאלה המרכזית שעוסק בה הספר היא מדוע כשלו הניסיונות של ישראל, ירדן והפלסטינים להגיע להסכם שלום בשנים הראשונות שלאחר מלחמת ששת הימים. שאלה היסטורית זו היא חשובה מאין כמותה, במיוחד במציאות הנוכחית של כיבוש ארוך טווח אשר סופו אינו נראה באופק, וודאי כאשר שאלת עתיד הגדה המערבית עומדת בלב הוויכוח הפוליטי בישראל ובמרכז תשומת הלב הבין-לאומית כבר למעלה מחמישים שנה. הספר מציג בצורה נטיבית וברורה, בין השאר, את המפגשים בין שליחים ישראלים לנכבדים פלסטינים בגדה, את המגעים הסודיים בין ההנהגה הישראלית למלך חוסיין, את התגברותן של פעולות הגרילה והטרור מצד הפלסטינים ואת התערערות כיסאו של המלך חוסיין כתוצאה מפעילותם. גלבר ביסס את סקירותיו על קורפוס רחב של מקורות ראשוניים, החל בעיתונות התקופה, דרך מסמכים של השב"כ ושל משרד החוץ ועד לסטנוגרמות של ישיבות ממשלה. מרתקים במיוחד הממצאים שמוצגים בספר מתוך פרוטוקולים של דיוני המטכ"ל, שרובם עדיין חסויים, אך גלבר הצליח לשים עליהם את ידיו. באמצעות מקורות ראשוניים עשירים אלה מצליח הזמן הפלסטיני לשפוך אור חדש על תקופה מרכזית, משמעותית ורבת אירועים ותהפוכות של הסכסוך הישראלי-ערבי.

גלבר מראה בספרו שלאחר מלחמת ששת הימים נעו הדעות בצמרת הישראלית בין תומכי הסיפוח של הגדה המערבית אשר 'שלמות הארץ' ניצבה לנגד עיניהם, ובין תומכי החלוקה שנרתעו מהשלכות 'הבעיה הדמוגרפית'. בגלל חילוקי דעות אלה לא הצליחה הממשלה להגיע להחלטה מוסכמת על עמדתה באשר לגדה המערבית, אך למרות זאת טוען גלבר כי ההנהגה הישראלית הייתה פתוחה ל'ויתורים טריטוריאליים מפליגים' (עמ' 230) על פי מתווה תוכנית אלון. דהיינו, הממשלה הייתה מסוגלת להסכים (אך לא נדרשה לכך בפועל) על נסיגה מהאזורים צפופי האוכלוסין של צפון הגדה המערבית, בתמורה לשלום עם הערבים ולשמירה על שליטתה בבקעת הירדן ובהר חברון, ועל ריבונותה ב'ירושלים השלמה'. כל נסיגה מעבר לגבולות אלה, קובע גלבר, לא רק שהייתה מפילה את הממשלה אלא גם מפצלת את מפלגת העבודה. ההנהגה הפלסטינית, מציג גלבר, נחלקה באותה עת לשני אגפים עיקריים: נכבדי הגדה המערבית מן האליטה המסורתית והארגונים הפלסטיניים המזוינים, נושאי דגל הלאומיות הפלסטינית, שצמחו במחנות הפליטים בירדן, בסוריה ובלבנון.² לפי גלבר הנכבדים הפלסטינים 'המתונים', שחיו בעיקר בירושלים, חברון ושכם, היו מוכנים לפשרה טריטוריאלית עם ישראל בהתאם לתוכנית החלוקה של האו"ם משנת 1947. במקרה אחד הוא מראה כיצד הציעה קבוצה של נכבדים לחלק את הארץ בין

2 חלוקה זו מקובלת בקרב חוקרי החברה הפלסטינית, ראו למשל: רשיד האלידי, **כלוב הברזל: סיפור מאבקם של הפלסטינים למדינה**, ירושלים 2010, עמ' 147; Moshe Shemesh, 'The West Bank: Rise and decline of traditional leadership, June 1967 to October 1973', *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 3 (1984), p. 293

הישראלים לפלסטינים על בסיס קווי 4 ביוני 1967 (עמ' 143-144). אולם לאחר מלחמת ששת הימים היה מעמדם של הנכבדים המסורתיים בחברה הפלסטינית בירידה מתמדת, ולכן, לפי גלבר, גם אם היו מתפשרים על דרישותיהם ומתקרבים אפילו יותר אל עבר הצד הישראלי, הם כבר לא היו יכולים 'לספק סחורה כלשהי' (עמ' 23). מי שתפסו בהדרגה את תפקיד ההנהגה הפלסטינית בשנים 1967-1970 היו הארגונים המזוינים, ובראשם פת"ח, שחתרו לשחרר את פלסטין כולה מידי ישראל באמצעות מלחמת גרילה וטרור. ארגונים אלה, מן הסתם, שללו כל משא ומתן עם ישראל או פשרה טריטוריאלית איתה על הארץ. ההנהגה הישראלית שקלה גם את 'האופציה הירדנית', קרי החזרת חלקים מהגדה לירדן בתמורה להסכם שלום בין המדינות השכנות. גלבר מראה כיצד המלך חוסיין היה נואש באותה תקופה להגיע להסכם מדיני עם ישראל כדי לקבל בחזרה את הגדה המערבית, שבה ראה חלק אינטגרלי של ממלכתו, ואת הפלסטינים, שעליהם פרש את חסותו. הצד הירדני דרש חזרה לקווי 4 ביוני כתנאי להסכם שלום, וכמו במשא ומתן עם הנכבדים הפער היה גדול מכדי שתימצא פשרה. בעניין זה מרתקים דבריו של שר החוץ הישראלי, אבא אבן, שגלבר מצטט מתוך פרוטוקול ישיבה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ממאי 1968: 'מי שחושב שאנחנו רוצים שלום... וירדן בורחת ממנו – קשה להעלות על הדעת תיאור יותר מנוגד לאמת מזה' (עמ' 196). ירושלים הייתה בלב המחלוקת הטריטוריאלית ועליה גם הישראלים, גם הירדנים וגם הפלסטינים לא הסכימו להתפשר. גלבר טוען שלמרות חשיבותם של הקווים הטריטוריאליים ושל סוגיית ירושלים, לא אלה היו הגורמים שסיכלו את השלום, אלא העובדה ששעון החול של המלך חוסיין ושל הנכבדים בגדה, כמייצגי הפלסטינים, הלך ואזל. חוסיין והנכבדים, קובע גלבר, נאלצו לתמרן באותן שנים מול הפופולריות הגואה וכוחם המתעצם של הארגונים הפלסטיניים שהיו צפויים להכשיל, גם באמצעים אלימים, כל ניסיון לפשרה. לפי הזמן הפלסטיני, נסיבות אלה של סוף שנות השישים הן שהפכו את הסיכוי להסכם שלום ישראלי-ערבי, שייסיים את הכיבוש באיבו ויגדיר את עתידה המדיני של הגדה המערבית לדורות, לבלתי אפשרי.

הפולמוס המחקרי העיקרי שמנהל גלבר הוא עם ההיסטוריון אבי רז, שבספרו משנת 2012 *The Bride and the Dowry: Israel, Jordan, and the Palestinians in the Aftermath of the June 1967 War* הטיל על הצד הישראלי את האשמה בכישלון הדרך המדינית לאחר מלחמת ששת הימים. רז טוען בספרו, אף הוא באמצעות מקורות ארכיוניים עשירים, כי ממשלת לוי אשכול שאפה לשמור על שליטתה בגדה המערבית וניהלה מגעים דיפלומטיים עם המלך חוסיין ועם נציגי הפלסטינים רק כדי להסיר מעליה לחץ בין-לאומי וכדי למשוך זמן, תוך כדי הצגתה לפני המעצמות כמדינה השואפת לשלום עם שכנותיה. רז מכנה את המגעים שניהלה ישראל לשלום בזירה הבין-לאומית באותה שעה 'מדיניות חוץ של הולכת שולל' (Foreign Policy of Deception).³ גלבר אינו חולק על טענתו של רז שישראל משכה

זמן בניהול שיחות שלום עם ירדן והפלסטינים, ולמעשה מציג דוגמאות רבות לאורך החיבור שמחזקות טענה זו. גלבר מכיר בכך, למשל, ששר החוץ הישראלי, אבא אבן, קידם שיחות עם המלך חוסיין 'כדי להרוויח זמן ולהדוף לחצים מצד האו"ם או מצד ארצות-הברית' (עמ' 210), ושההנהגה הישראלית יצאה לשיחות שלום עם הפלסטינים 'מטעמים טקטיים, כדי להגדיל את כושר התמרון של ישראל מול ירדן' (עמ' 127). אך בעיניו של גלבר הסברה שירדן ונכבדי הגדה היו בשלים לעשיית שלום עם ישראל היא 'מופרכת לגמרי' (עמ' 116), מכיוון שרכבת ה'התנגדות' הפלסטינית כבר יצאה מהתחנה.

תהיות מספר עולות לנוכח מסקנה זו. האם גלבר לא אימץ גישה דטרמיניסטית מדי? כאשר השיחות בין הישראלים, הפלסטינים והירדנים היו בשיאן, בשנים 1967–1968, איש לא ציפה שבתוך שנים ספורות יהפוך אש"ף למייצגם הבלתי מעורער של הפלסטינים. לעומת זאת כבר אז היה ברור לשחקנים הראשיים שישראל לא תסכים לשלם את המחיר הטריטוריאלי המינימלי שדרשו ממנה הערבים בעבור הסכם שלום, דהיינו חזרה לקווי 4 ביוני, ובמיוחד שהיא לא תוותר על ריבונותה במזרח ירושלים. במילים אחרות, עמדתה של ישראל התגבשה במנותק מתהליך עלייתו של אש"ף, וכך גם הפערים שהתגלו בין הצדדים. אולם גלבר סבור שהמגעים לשלום היו נכשלים בהכרח, לא רק בעקבות התחזקותו של אש"ף ואפילו לא בגלל הפערים בקווים הטריטוריאליים, אלא בגלל 'התהום בין המנטליות (mentalités) של הצדדים' (עמ' 497). בעוד הישראלים, קובע גלבר, ציפו לפשרה שתגלם את ניצחונם בשרה הקרב, בדומה לדרך 'שבה הסתיימו סכסוכים באירופה' (עמ' 497), הצד הערבי 'לא חיפש פשרה אלא צדק וכבוד' (עמ' 503). זו הסיבה הבסיסית, לפי גלבר, להיעדרו של השלום מסוף שנות השישים ועד ימינו, ולכן מובן שאין זה משנה כלל כמה צעדים ישראל הייתה צועדת עוד למען פשרה מדינית. טענה כללית זו של גלבר מציגה את תודעתם של הערבים כאילו היא קבועה, בלתי ניתנת לשינוי ובמשתמע גם לא רציונלית. לכיסוס טענתו נשען גלבר בעיקר על ספרו של המזרחן יהושפט הרכבי משנת 1968 שעסק בעמדות הערבים ביחס לישראל לאחר מלחמת ששת הימים. מסקנותיו של הרכבי עוררו פולמוס בין המזרחנים הישראלים בשעתן אך כמעט ואין לכך התייחסות בספרו של גלבר.⁴ בולטת גם לעין העובדה שקביעותיו המרכזיות הללו אינן מבוססות על מקורות בשפה הערבית. למעשה גלבר כמעט איננו מסביר את עיקריה של הלאומיות הפלסטינית, וכך נושא מרכזי כמו משמעותם של ירושלים ומסגד אל-אקצא עבור הפלסטינים איננו מוסבר. חסרה גם התדיינות עם התמורות הרעיוניות שחלו בתנועה הלאומית הפלסטינית מסוף שנות השישים ועד ימינו, ובראשם המעבר מרעיון המאבק המזוין לגישה המדינית.⁵ יש מקום להרהר גם בשאלה אם אפשר להציג את הפלסטינים כצד הפחות רציונלי של

4 גיל אייל, הסרת הקסם מן המזרח: תולדות המזרחנות בעידן המזרחיות, תל אביב 2005, עמ' 167–168.

5 מתי שטיינברג, עומדים לגורלם: התודעה הלאומית הפלסטינית 1967–2007, תל אביב 2008.

הסכסוך, במיוחד כאשר מתמקדים בתקופה שבה רווחו בצד הישראלי תחושות מטפזיות לנוכח 'שחרור' ארץ התנ"ך.⁶

נקודה נוספת, הראויה לדיון מקיף יותר, היא השפעתם של צערי הדיכוי הישראליים בגדה המערבית על יכולתה של האליטה הפלסטינית לנהל משא ומתן יעיל עם מדינת ישראל. כפי שגלבר מציין, כחודש לאחר מלחמת ששת הימים סירב השב"כ לבקשתם של 83 נכבדים מרחבי הגדה המערבית להתכנס כדי לגבש את עמדתם המדינית. החלטת השב"כ לא הייתה מקרית: פיצול ההנהגה המקומית והחלשתה הייתה מדיניות מוגדרת של כוחות הביטחון הישראליים.⁷ גלבר פותר סוגיה זו בקביעה ש'גם אלמלא נאסרה התכנסותם, תושבי הגדה לא היו בשלים להחליט על עתידם' בגלל 'הפיצול המסורתי בקרבם' (עמ' 118). האם אי אפשר לקבוע באותה מידה שגם ההנהגה הישראלית לא הייתה בשלה להחליט על עתידה? שכן, כפי שגם גלבר מדגים, כבר אז קרעה שאלת עתיד הגדה המערבית את הצמרת הישראלית מבפנים, והוויכוחים בנושא מפלגים את החברה הישראלית עד עצם היום הזה. יש מקום להזכיר גם שישאל נהגה לגרש לירדן מנהיגים מקומיים מהגדה המערבית אשר הובילו מחאות לא אלימות נגד הכיבוש הישראלי (רק בשנים 1967-1970 גורשו 514 איש ואישה), ובכך החלישה במודע את האליטה המקומית ואת יכולתה לייצג את האוכלוסייה.⁸ כיצד אפשר אפוא לנתק בין שיטות השליטה הישראליות בגדה המערבית ובין התהליכים שהתחוללו בחברה הפלסטינית באותן שנים? ה'אדריכל' של השלטון הישראלי בשטחים, שר הביטחון משה דיין, בוודאי לא היה מתנער מאחריות כזאת, כפי שאפשר ללמוד מהציטוט שבו פתחנו.

ונקודה אחרונה לסיום: אי אפשר להתעלם מכותרת המשנה הפרובוקטיבית של הספר: **שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם**. מכותרת זו אפשר לסבור בטעות כי הזמן הפלסטיני עוסק בהוכחת הטענה שהלאומיות הפלסטינית היא פיקציה, ושישראל היא שאפשרה בצעדיה ובמחדליה לחבורה של שודדים ערבים להתגבש לתנועה לאומית מוכרת. הספר אומנם עוסק בהתחדשותה של הלאומיות הפלסטינית בשנות השישים, אולם מי שיחפש בו הוכחות חותכות לכך ש'אין דבר כזה עם פלסטיני' צפוי לנחול אכזבה. לא רק שגלבר אינו חותר לכך בשום שלב של חיבורו, אלא שלכל אורכו הוא מתייחס אל הלאומיות הפלסטינית כאל מציאות נתונה שאין סיבה לערער עליה. הכותרת עלולה אפוא ליצור ציפייה (או רתיעה) מהספר שאינה מתיישבת עם תוכנו; ובין שהקורא משתכנע ממסקנותיו ובין שלא, אין ספק שהזמן הפלסטיני מכיל תיעוד יסודי, הגון ונכון להיום גם חסר תחליף.

6 אריה נאור, ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות, חיפה ולוד 2001.

7 שלמה גזית, המקל והגור: המימשל הישראלי ביהודה ושומרון, תל אביב 1985, עמ' 203-204; משה מעוז, המנהיגות הפלסטינית בגדה המערבית: התמורות בתפקודם של ראשי הערים הערביים בשלטון ירדן וישראל, 1984-1984, תל אביב 1985, עמ' 80-82.

8 Ann. M. Lesch, 'Israeli Deportation of Palestinians from the West Bank and the Gaza Strip, 1967-1978', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 8, No.2, pp. 103-104